

DELTA WATER VISIE

**EEN GROOT PROBLEEM,
DAT 'VAN NIEMAND' IS**

GROENLINKS

NOTITIE VAN DE GROENLINKSFRACTIES IN DE STATEN VAN ZEELAND, NOORD-BRABANT EN ZUID-HOLLAND EN IN DE TWEEDE KAMER

BETER

De Deltawateren verdienen beter. Beter dan ze er nu aan toe zijn: vervuild slib in het Haringvliet, blauwalgen in het Krammer-Volkerak, afnemende waterkwaliteit in de Grevelingen, zandhonger in de Oosterschelde, niet gehaalde instandhoudingsdoelen voor de estuariene natuur in de Westerschelde en toenemende rivierafvoeren en hogere zeespiegel door klimaatverandering.

Maar vooral verdienen ze beter dan bestuurders die dit alles al lang weten, maar er niets aan doen! *We hebben een groot probleem, dat 'van niemand is'.*

GroenLinks in de Tweede Kamer en in de staten van Zeeland, Zuid-Holland en Noord-Brabant vindt het hoog tijd om de verantwoordelijkheid die we hebben voor een levende en veilige delta, voor mens en natuur, te nemen. Zodat er niet alleen rapporten verschijnen en workshops en vergaderingen belegd worden, maar we hier en nu aan de slag gaan met problemen en kansen!

In deze notitie een korte analyse en concrete voorstellen om de mouwen op te stropen – bijgaand het initiatiefvoorstel van de gezamenlijke fracties. Op 4 juli is in een gezamenlijke statenvergadering van de 3 provincies een initiatiefvoorstel aangeboden van de gezamenlijke GroenLinksfracties.

VEILIGHEID VOOROP

Laat vóór alles helder zijn dat veiligheid in de Delta (en elders) niet ter discussie staat. Mensenlevens zijn niet om mee te spelen. Maar ook het veiligheidsdenken wordt geraakt door veranderingen in onze natuurlijke omgeving: klimaatverandering, hogere golfslag bij erosie van ondiepe delen, inklinking van polders en giftige algen, om er een paar te noemen. Daarom is het juist óók vanuit veiligheidsoverwegingen van belang om te kijken naar de toekomst van onze Deltawateren.

Blauwalgen

Volkeraksluizen

PROBLEMEN HELDER

De voornaamste veroorzaker van de problemen in de Delta (zie bijlagen) is het 'vangen' van de verschillende Deltawateren in afgesloten compartimenten.

De Deltawerken zijn grotendeels aangelegd zonder inzicht in de consequenties van ingrijpen in de ondergrond voor de occupatielaag (zie bijlage), zodat verstrekkende gevolgen ons nu nog parten spelen. De belangrijkste:

- De *dynamiek* als motor van het delta-ecosysteem (en daarmee van de daarbij horende economie en bewoning) is grotendeels weggefallen.
- De *waterkwaliteit* in een aantal wateren is fors minder geworden, waardoor zich problemen voordoen met de economische functies binnen de gebieden (visserij, landbouw, recreatie, bewoning e.a.).

De ecologische en economische kwaliteiten herstellen kost geld en is niet volledig mogelijk.

Deze problematiek is in de jaren '70 van de vorige eeuw aan de orde gesteld door onderzoekers. Sindsdien is er nog niet veel met hun signalen gebeurd, hoewel de problemen inmiddels wel onderschreven worden door alle betrokkenen.

ARGUMENTEN OM NIETS TE DOEN

- o *we moeten eerst alles weten* – ingrepen in systemen zullen nooit helemaal voorspelbaar zijn, elk onderzoek heeft een onzekerheidsmarge
- o *zoet is goed, zout is fout* – de huidige landbouw heeft zoet water nodig - toch is er veel voor te zeggen, ook gezien de verhoudingen tussen zoet en zout op wereldschaal, om door vernieuwing te zoeken naar meer economische kansen met zout water als ondergrond (het is goed mogelijk om op een zoute ondergrond economisch rendabel te boeren, zoals blijkt uit initiatieven op Texel en in Zeeland; verder onderzoek naar en promotie van zilte gewassen

BESTUREN

Besturen is per definitie een zoektocht naar het beste voor het algemeen belang, waarbij dank meestal niet bovenaan het lijstje gevoelens van de burgers staat.

De struikelblokken voor bestuurders:

∂ **besturen: evenwichtskunst of cliëntelisme**

Het beeld van volksvertegenwoordigers en bestuurders is in Nederland negatiever geworden sinds Pim Fortuijn. In alle gremia doen bestuurders hun best om dat beeld bij te stellen – ze laten zich veel gelegen liggen aan ‘de stem van het volk’.

Argumenten en emoties die veel mensen delen over maatschappelijke vraagstukken wegen uiteraard mee in stemgedrag en besluitvorming. De evenwichtskunst van bestuurders bestaat erin om, ondanks de druk van de publieke opinie, steeds een afweging van alle betrokken belangen te blijven maken. Dat betekent dat ook in maatschappelijk heikele kwesties volksvertegenwoordigers en bestuurders zonder last of ruggespraak in staat moeten zijn een afweging te maken en een rechte rug te houden ten aanzien van eigen beginselen en programma. Kortgezegd: er is steeds vaker onevenwichtige besluitvorming door cliëntelisme. (zie bijlage)

∂ **anti-zee gevoel**

Het is voor velen niet eenvoudig om te geloven dat met de zee ook positieve ontwikkelingen mogelijk zijn. In een delta waar het water steeds opnieuw vijand was, waar duizenden mensen in de loop van eeuwen hun leven gelaten hebben in stormvloed en dijkdoorbraken, is de beleving van ‘zee’ (Deltawateren) ingekleurd. Daarbij is de laatste ramp van '53 in veler zielen geëtst. De beleving van de delta is overigens niet alleen negatief ingekleurd – behalve inkomsten via visserij en schelpdiervisserij levert de zee ons ook veel recreatieve mogelijkheden om zelf te beleven en om inkomsten uit te halen (toerisme, zilte landbouw).

Toch is de beleving van de zee als vijand met name in Zeeland een niet te onderschatten factor in het proces om de schaduwkanten van de Deltawerken te verbeteren. Het effect van deze beleving op plannen uit zich in grootschalige anti-uitingen, die hun weerslag hebben op volksvertegenwoordigers en bestuurders.

∂ **economie en natuur als schijnbaar onafhankelijke of tegen-gestelde belangen**

Waar de problemen zich aanvankelijk vooral in het water blijken voor te doen, lijkt er geen direct economische nood-

zaak om in te grijpen. Gezien de urgentie die bij de gemiddelde bestuurder eerder gevoeld wordt dan economische problemen dan natuur, is de laag gevoelde urgentie bij de problemen in de Deltawateren verklaarbaar. Daarmee wordt een denkfout gemaakt: landbouw, visserij, recreatie en woningmarkt hebben grote belangen bij een gezonde, levende delta! Waar zich vragen voordoen (zoetwatervoorziening in de landbouw) is het nodig om te zoeken naar oplossingen die toekomstgericht, duurzaam en win-win zijn – dat vergt moed.

∂ **ook in de Delta: rug recht**

De realiteit in dit dossier is evident: veel bestuurders en volksvertegenwoordigers horen in het emotionele debat uiteindelijk alleen nog het anti-geluid en scharen zich daarachter. Terwijl ze deksels goed weten dat er iets moet gebeuren, willen we veiligheidsgevaaren door klimaatverandering en economische verliezen door verminderd woongenot, verminderde recreatieve aantrekkelijkheid en verminderde (vaak unieke) natuurwaarden het hoofd bieden en kansen grijpen die gepaard gaan met verbeteringen. Het is moeilijk om de rug recht te houden.

∂ **contraproductieve vlucht voorwaarts door rapporten en samenwerkingsverbanden**

Een beproefde methode om besluitvorming uit te stellen is het doen van onderzoeken en het overleggen tot alles is uitgebeend. Toch maakt dit vaak alleen de angst bij mensen groter ('als de staten en de kamer er zo lang over praten zal het wel nog gevaarlijker zijn dan we dachten') en daarmee de mogelijkheden om werkelijk aan de slag te gaan lastiger en kleiner.

∂ **ongrijpbaar: wie is probleemeigenaar**

Door samenwerking te zoeken, maar geen heldere democratische verantwoordingsstructuur paraat te hebben, door niet expliciet te zijn over de eigendomskwestie van de problemen, is nauwelijks druk op de ketel te zetten door de volksvertegenwoordigers op de bestuurders – een vrij ongrijpbaar proces speelt zich af, waarvan de uitkomsten niet alleen een weging zijn van de belangen in het gebied, maar ook van overheden onderling!

Blijkbaar is er lef nodig om de Deltawateren en daarmee de veiligheid, economie en natuur in de Delta te geven wat ze toekomt.

kunnen de mogelijkheden voor zilte landbouw de komende jaren sterk verbeteren)

- o **technocratie of democratie** – de hoofdlijnen van meer dynamiek en meer zout worden gedragen (Delta Inzicht, Volkerak overleg), toch wordt op basis van technische details steeds opnieuw de hoofdlijn ter discussie gesteld
- o **100% stuurbaarheid** – niet elk proces is 100% te sturen, zie eerste o
- o **iedereen moet er blij mee zijn** – bij elk besluit dat een bestuurder neemt ten behoeve van algemene belangen, zullen er teleurgestelde burgers zijn – die blijven

Oplossingen die 100% scoren op voorspelbaarheid, beheersbaarheid, betaalbaarheid en draagvlak zijn vegetarische biefstuk! Ze bestaan niet en hebben nooit bestaan. De vraag is dus niet of, maar welke risico's we willen lopen, linksom of rechtsom!

BESTUREN IN DE DELTAWATEREN TOT NU

In de zeventiger jaren kwamen de eerste signalen dat er consequenties aan de deltawerken vastzaten, die minder gewenst waren.

Met name het RIKZ, maar ook het NIOO (destijds Delta-instituut), heeft zijn onderzoeksgegevens (bv uit de Grevelingen) gebruikt om aan te tonen dat de Oosterscheldekering niet volledig dicht zou moeten. Dit vanwege het afsterven van het estuariene ecosysteem in de Grevelingen en andere deltawateren. Men pleitte op grond van onderzoeksgegevens voor behoud van dynamiek (eb en vloedstroming) en zout. Deze inzet is het RIKZ in Zeeland indertijd door geen andere partij dan de schelpdiersector en de ZMF in dank afgenomen. Naar gezegd wordt, hebben beide onderzoeksinstituten in Zeeland zich, na het besluit over de Oosterscheldekering en de Zeeuwse kritiek op hun rol daarbinnen, voornamelijk beperkt tot presentatie van hun onderzoeken op nationaal en internationaal niveau. Binnen Zeeland werden ze niet of nauwelijks gewaardeerd. De landelijke besluitvorming in de Tweede Kamer is op het randje geweest, in het voordeel van een kering in plaats van een dam.

Hoewel dus landelijk wel zicht op de bijkomende problemen van de deltawerken was en draagvlak voor oplossingen daarvan, is provinciaal lang de boot afgehouden. Dit had veel te maken met het antizee-denken binnen Zeeland en bestuurlijke onmacht om daar mee om te gaan (zie 'lef') en met de niet gevoelde urgentie in de twee andere provincies, die alleen aan hun flanken te maken hadden met de problemen.

Tot 2003 zijn de Deltawateren toch vooral gezien als een veiligheids-issue met enkele economische belangen en wat aardige natuur.

In Zeeland (de provincie die het meest getroffen wordt door de problemen in de Deltawateren) heeft gedeputeerde Lous Coppoolse (CDA, GS '95-'03) pas de eerste bestuurlijke stappen gezet om te komen tot een meer integrale benadering van de deltawateren door zijn deelname aan DeltaInzicht

Het Deltamanifest

in 2003. De helaas ontijdig overleden gedeputeerde Thijs Kramer (PvdA, GS '03-'06, ook de bedenker van Plan Tureluur) nam daarna het Deltawaterdossier over. Hij zette in op samenwerking met de twee andere Deltaprovincies, er werd gewerkt aan 'de Kracht van de Delta'. Als vervolg daarop wordt nu gewerkt aan een integraal programma voor de Deltawateren, waarin veiligheid, economie, ecologie en sociale componenten meegenomen worden.

Daarnaast is er in 2006 een initiatief opgezet (Kennis Netwerk Delta Wateren) om alle kennis over de deltawateren te bundelen in het kennisnetwerk Deltawateren, waarin de provincie Zeeland een trekkersrol vervult. Het Deltamanifest, dat gezamenlijk door landbouw, recreatie en natuurbescherming in de Delta is opgesteld, getuigt van veranderend maatschappelijk zicht op de deltawateren.

Inmiddels is dus ook binnen de provincies meer maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak voor het integraal en duurzaam oplossen van de problemen van de deltawateren.

WAT IS HET PROBLEEM DAN NOG?

Bestuurlijk wordt inmiddels vrij breed gedragen dat de deltawateren niet alleen voor de natuur, maar ook voor economie en mensen van belang zijn. Ook is duidelijk dat de deltawateren problemen hebben. Overigens wegen natuurlijk niet alle bestuurders dezelfde belangen even zwaar – waar de ene meer belang hecht aan economische motieven, hecht de andere meer aan sociale en de derde aan ecologische. Het inzicht dat deze drie in de deltawateren integraal met elkaar samenhangen lijkt inmiddels doorgedrongen.

Ook de oplossingsrichting lijkt breed gedeeld: bij een integrale benadering van de problemen ligt herstel van estuariene dynamiek als oplossing voor de hand. Deze oplossingsrichting wordt door zowel de Deltaraad (Kracht van de Delta) als de provincies Zeeland (IOP) en Zuid-Holland omarmd. In Brabant is draagvlak mits afwatering en zoetwatervoorziening voor de landbouw geregeld zijn.

Toch ontstaan er nog bij elk deltawaterdossier – elke bestuurlijke besluitvorming daarover – grootse discussies, die geen recht doen aan de gekozen lijn. Die zelfs geen recht doen aan de integrale benadering en de overall-visie die van bestuurders verwacht mag worden bij de weging van de vele belangen die in het geding zijn. De meest evidente voorbeelden in 2007: peilbesluit Veerse Meer, Scheldeverdragen, Kierbesluit.

DRIEMAAL IS SCHEEPSRECHT? TERUGKRABBELEN

Het Veerse Meer is de lakmoesproef voor verbetering van de kwaliteit van onze Deltawateren. In dit eerste en kleinste Deltawater is een integraal gebiedsgericht proces op gang gebracht, waarin alle betrokkenen samen oplossingen bedachten voor de problemen waarmee het gebied werd geconfronteerd. Succesvoller dan gedacht was de installatie van het doorlaatmiddel: schoon, zout Oosterscheldewater kon bij de Katse Heule het Veerse Meer in en uitstromen. Binnen no time

Zeeaster

Robuuste natuur

was de overlast door algenbloei verdwenen en was het doorzicht prima. Als volgende stap werd het peilbeheer aangepast. Na uitgebreid onderzoek en stap voor stap zou jaarlijks 10 cm (met een maximum van 30 cm) op het zomerpeil worden gezet, opdat zowel natuur als recreatie daar voordeel bij zouden hebben. Bij het maken van de plannen was iedereen het eens. Toen vervolgens een achttal boeren bevreesd was voor het effect van het zoute water, krabbelde de ZLTO terug. Nu het peilbesluit door de Staatssecretaris is genomen, blijken de gemeente Noord-Beveland en het waterschap (beide mede-initiatiefnemers en nauw betrokken) beroep aan te tekenen tegen de beslissing die ze zelf mee hebben genomen. Opvallend is daarbij dat de functionele overheid (het waterschap) de eigen staatssecretaris uit landbouwbelang tegenwerkt.

De ratificatie van de Scheldeverdragen door de Tweede Kamer is een soortgelijke proef. Europa heeft op instigatie van met name Nederland de Vogel- en Habitatrichtlijnen vastgesteld. De Nederlandse politiek heeft daarop -breed gedragen- deze richtlijnen verwerkt in de Nederlandse wet- en regelgeving. Zo heeft de Westerschelde zijn (verdiende) predikaat gekregen als Natura 2000-gebied: uniek en zeer waardevol. Zo'n gebied (zo is afgesproken in de wetgeving) moet in stand gehouden worden, daar moet je iets voor doen. In de verdragen over verruiming van de vaarweg en andere Westerscheldesaken hebben de ministers, in overleg met de provincie, met Vlaanderen ook afspraken gemaakt over natuur. Nu die afspraken voor wat betreft natuur nagekomen moeten worden, is zowel bij de landelijke als bij de provinciale bestuurders een terugtrekkende beweging waarneembaar. Vooralsnog is het besluit weer doorgeschoven naar 2009 – terwijl de Westerschelde in een zeer slechte staat van instandhouding verkeert.

Tenslotte de Haringvlietsluizen, die per 2008 op een kleine Kier gezet zouden worden. De kier in de sluizen zou een

aantal effecten hebben: *de doorstroming van rivierwater verhoogt, waardoor de dichtslibbing van de monding van het Haringvliet een halt toegeroepen wordt, *de getijdenwerking verhoogt in het meest westelijke deel van het Haringvliet, daardoor is de doorgang voor vissen van zee naar rivier en omgekeerd gemakkelijker, krijgen kenmerkende soorten van de overgang zout-brak-zoet meer kansen en profiteert met name (zeldzame) estuariene natuur die afhankelijk is van getijdenwerking, *tenslotte neemt de invloed van zout water toe in oostelijke richting, waardoor inlaat van zoet water voor de landbouw in droge tijden lastiger wordt – de mogelijkheden die er zijn voor zilte landbouw (onderzoek in Zeeland en op Texel levert veelbelovende resultaten) vormen hier, mits gepromoot, een deel van de oplossing. Waar aanvankelijk besloten werd een ‘getemd getij’ in te voeren in het Haringvliet per 2008 is dit besluit nu uitgesteld tot 2010.

SCHUIVEN

Door de complexiteit van de problemen is het mogelijk dat veel bestuurders zich bemoeien met de Deltawateren zonder zich eigenaar van de problemen te voelen (zie ook bijlage ‘wie’). Het voornaamste probleem is niet zozeer het nemen van de regierol, maar meer de financiële gevolgen voor de probleemeigenaar. Iedereen verschuilt zich achter elkaar: Zuid-Holland, Brabant, Zeeland, het rijk en de Deltaraad. Zo zouden we nu weer kunnen wachten met de besluitvorming rond het Krammer-Volkerak / Zoommeer tot de commissie Veerman gesproken heeft. Daarmee wordt elke hete aardappel steeds maar doorgeschoven.

Als dit de wijze is waarop bestuurders pal staan voor het algemeen belang en werken aan de verbetering van de Deltawateren, laten we dan direct stoppen!

Aardappelruggen

BALKENENDE

Balkenende formuleert het als volgt (Forum, 14 februari 2008):
'De sleutel voor onze toekomst ligt in het vermogen tot veranderen'

In het regeerakkoord staat onder Pijler III – Een duurzame leefomgeving:

'De zorg voor een duurzame leefomgeving omvat veel meer dan de zorg voor een schoon milieu. Klimaatveranderingen, een stijgend energieverbruik, vervuiling, watertekorten en voedselschaarste roepen tal van vragen op. Rentmeesterschap is een voorwaarde voor een menswaardig bestaan nu en in de toekomst. Dat houdt in: een respectvolle omgang met het leven van mens, dier en natuur.'

EN NU?

Goed beschouwd is het probleem van de Delta door zijn omvang provincie-overstijgend – de probleemeigenaar is dus het rijk. Meer in het bijzonder is de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat de meest logische probleemeigenaar. Natuurlijk is daarmee niet gezegd dat dit ministerie alle kosten zou moeten dragen die bij het oplossen van de problemen komen kijken, maar dat het voortouw en de hoofdmoot van de financiële oplossing bij V&W liggen, is evident.

De problemen zijn helder, de oplossingsrichting kan rekenen op steun binnen alle bestuurslagen en in feite is duidelijk hoe de bestuurlijke patstelling doorbroken zou kunnen worden. Daarnaast blijft de belangrijke opdracht om de bevolking mee te krijgen in noodzakelijke maatregelen voor het algemeen belang.

GroenLinks vindt dat het hoogste tijd is om de bevolking mee te nemen in de problematiek, de bestuurlijke verstarring te doorbreken en te werken aan oplossingen!

OPLOSSING DELTAWATEREN: FES CLAIM WAARDIG?

De gebrekkige kwaliteit van de Deltawateren is een duurzaamheidsvraagstuk. De economie lijdt eronder, de ecologie kwijnt, en de mensen kunnen er niet van genieten en profiteren. Tijd voor oplossingen dus.

De urgentie om op korte termijn tot oplossingen te geraken is ook gelegen in de kwetsbaarheid van economische sectoren in Zuid West Nederland. Die is, met name in de industriegebieden Vlissingen, Terneuzen en Moerdijk in hoge mate afhankelijk van (grote hoeveelheden) fossiele energie. De nog

Muraltmuur Colijn

steeds stijgende energiekosten maken de concurrentiepositie niet gemakkelijker. Reden om ook economische groei in de groen-blauwe sector te zoeken. In eerste instantie zullen met name recreatie en toerisme én de schelp- en schaaldiervisserij profiteren van de hersteloperatie Deltawateren. Om meer dan één reden is verbreding van de mogelijkheden van deze sectoren gewenst. Daarnaast is ontwikkeling van de (met name ten aanzien van de zoetwatervoorziening) kwetsbare

Binnenvaart

landbouw in de Delta in een duurzame richting van groot belang.

Een meer op estuariene systemen gerichte Delta is het 'openlucht laboratorium' voor o.a. algen- en wierenkweek. Door menig ondernemer en wetenschapper als een nieuwe -duurzame- bron van 'food en fuel' gezien. De ontwikkeling hiervan: onderzoek, praktijkproeven, monitoring van systemen etc. is een toekomstgerichte economische activiteit.

De hoge energieprijzen hebben ook een 'spiegel', namelijk hogere aardgasprijzen, en daaraan gekoppeld hogere baten voor de Rijksoverheid. Het Fonds Economische Structuurversterking (FES) vaart er wel bij.

De GroenLinks fracties in de Deltaprovincies én de Tweede Kamer bepleiten dan ook dat voor de uitvoering van het noodzakelijke herstelprogramma een beroep gedaan kan worden op het FES. Daarmee blijft de verantwoordelijkheid voor de hoofdmoot van de financiering bij de Rijksoverheid. Zo hoort het ook, het is tenslotte een Rijksverantwoordelijkheid. Vanzelfsprekend zal de regio - in de mate van het mogelijke - ook een bijdrage moeten leveren.

EERSTE STAPPEN

Het is nodig om de mouwen op te stropen en iets te doen! GroenLinks stelt voor de volgende stappen te zetten: bestuurders (op alle niveaus) kiezen werkelijk voor het dragen van hun **verantwoordelijkheid** voor het algemeen belang en het ministerie van V&W neemt het **voortouw**, de provinciale bestuurders spreken het Rijk daarop aan de volgende stappen worden gezet:

- ∂ de **bevolking** wordt meegenomen zowel in (economische, sociale en ecologische) problemen en kansen als in oplossings- en ontwikkelingsrichtingen – inwoners van de Delta waarderen de kwaliteiten van de Delta, Zeeuwen worden weer Zeeuwen (Niet alleen door communicatie, maar vooral ook door praktische voorbeelden en profijtelijke projecten per gebied). Een belangrijke doelgroep is de landbouw. De overheid neemt via actieve informatievoorziening en structureel bijdragen aan verder onderzoek naar zilte gewassen het voortouw om mogelijkheden voor zilte landbouw bekendheid te geven - ook wordt bijgedragen aan de promotie van (nieuwe) zilte gewassen onder consumenten.
- ∂ op **korte termijn** (voor eind 2009) worden de **eerste oplossingen** toegepast / projecten uitgevoerd
- ∂ tegelijk wordt door Deltaraadpartners in **fors tempo** samen gewerkt aan een **integraal plan** voor de zuidwestelijke Delta (mbt tot veiligheid, ecologie, economie - klaar in 2010), waarbij voor financiering een beroep wordt gedaan op FES

Oplossingen die tot het 'laaghangend fruit' behoren, de zogenaamde 'no-regret'-maatregelen zijn zaken waarover al langer overeenstemming is. Laten we beginnen met het uitvoeren van het peilbesluit Veerse Meer in het kleinste Deltawater. Het verzilten van het Krammer-Volkerak / Zoommeer is door alle partijen erkend als beste oplossing – doen dus!

Daarnaast zijn voor problemen als de zandhonger in de Oosterschelde proeven mogelijk - laten we kijken of het helpt en hoe en daarmee aan de slag te gaan. Verder bestaat er breed bestuurlijk draagvlak voor het besluit om de Haringvlietsluizen op een kier te zetten. Laten we de uitvoering hiervan dus niet nog verder uitstellen.

AAN DE SLAG - INITIATIEFVOORSTEL

GroenLinks wil met deze notitie de staatssecretaris van V&W, maar ook de provinciale en lokale bestuurders en volksvertegenwoordigers uitdagen om de handschoen op te pakken!

Schor in Sloe

Dijk met slik

Laten we met elkaar zorgen dat iedereen weet:

- ∅ voor welke problemen we gesteld zijn en worden door klimaatverandering en deltawerken en
- ∅ welke oplossingen er mogelijk zijn. De enige manier om het antigevoel weg te halen, zal uiteindelijk zijn om het zelf te beleven. Door praten verergert de angst, door doen en beleven kunnen mensen zelf ervaren of iets werkt en of er inderdaad de beloofde voordelen aan zitten. Dus laten we ook zorgen dat
- ∅ we kunnen beleven hoe we de problemen waarvoor we gesteld worden kunnen omkeren in een kans!

Bijgaand treft u het initiatiefvoorstel dat de fracties van GroenLinks in de Deltaprovincies en in de Tweede Kamer indienen.

Jachthaven Tholen

GROENLINKS

NOTITIE VAN DE GROENLINKSFRACTIES IN DE STATEN VAN ZEELAND, NOORD-BRABANT EN ZUID-HOLLAND EN IN DE TWEDE KAMER

HOE HET KWAM

Tussen 838 en 1953 zijn in de Delta 11 grote overstromingsrampen geweest. Waar de overlevenden aanvankelijk weggetrokken, gingen ze in de loop der tijd steeds betere dijken aanleggen om hun land te verdedigen. Al voor de watersnoodramp van 1953 werd nagedacht over een veiliger Delta. Na 1953 is in hoog tempo gewerkt aan het verkorten van de kustlijn (met ruim 700 kilometer) en het verhogen van de dijken: de Deltawerken.

Bron: Adriaanse en Blauw, 2007– ‘Naar een nieuwe delta’
(Zeelandboek, dl 11)

Tussen 1958 en 1997 zijn dammen en keringen aangelegd en dijken op zogenaamde 'deltahoogte' gebracht, zodat het aanzienlijk veiliger is geworden.

Al terwijl de Deltawerken werden aangelegd, was duidelijk dat er grote neveneffecten waren van de dammen op de wateren die ze insloten. In feite zijn stukken deltawater ‘ingepolderd’ en van elkaar afgezonderd door dammen. Ook werd duidelijk dat die veranderingen in natuurlijke omgeving hun weerslag zouden hebben op de plaatselijke economie.

Door de inzet van vissers en milieubeweging in de zeventiger jaren is de Oosterscheldekering gerealiseerd, die alleen bij storm dichtgaat. Vissen en zeezoogdieren kunnen in en uit, maar het zeewater ook. Zo blijven zout water en dynamiek van eb en vloed in de Oosterschelde. In feite is dit een eerste zet geweest om de ongewenste bijwerkingen van de Deltawerken te minimaliseren.

Overzichtskaartje met alle deltawerken

Het veiligheidsmedicijn van de Deltawerken had verstreckende en ongewenste 'bijwerkingen':

OVERZICHT ONGEWENSTE GEVOLGEN VAN INDAMMEN ('INPOLDEREN') DELTAWATERBEKKENS

rechtstreeks	consequenties	effect
geen / veel minder <i>doorstroming</i> (afname morfodynamiek, rivier- dynamiek en getijdynamiek)	vervuild slib bezinkt in Biesbosch, Haringvliet en Hollands Diep	vervuilde onderwaterbodems (economie, natuurlijkheid)
		verondiepte riviermonding, waardoor de bergingscapaciteit bij hoge waterafvoeren sterk vermindert (veiligheid)
	niet meer opgewerveld zand (bij lagere stroomsnelheden) zakt in de nu te grote geulen – 'zandhonger'	verdwijnen hectares slikken en platen in Oosterschelde (50 voetbalvelden per jaar), deels ook Westerschelde (natuurlijkheid en recreatie)
	vermenging van waterlagen door dynamiek verdwijnt: afgestorven planten en dieren bezinken in diepe geulen en gaan rotten in zuurstofloze omgeving	dieperliggende waterlagen worden zuurstofloos in Grevelingen en Veerse Meer (in VM opgelost door doorlaatmiddel in 2005) (natuurlijkheid en recreatie)
verbroken contact rivier /deltabekkens / zee (afname rivierdynamiek, getij- dynamiek en zoutdynamiek)	langzame overgang van zoet naar zout (kenmerkend voor estuaria) verdwenen	kenmerkende soorten voor dit milieu nemen af
	aanvoer van voedselrijk zoet rivier- water verdwenen in Oosterschelde en Grevelingen	voedselarmer worden van de water- bekkens > lagere visstanden en bv zeehonden (visserij, natuurlijkheid en recreatie)
	afvoer van voedselrijkdom uitwaterende stromen gering in Veerse Meer (inmiddels opgelost)	algenbloei en overmatige groei zeesla – 'groene soep' (inmiddels opgelost door doorlaatmiddel naar Oosterschelde anno 2005) (wonen/economie, visserij, natuurlijk- heid en recreatie)

FYSIEKE EN ECONOMISCHE PROBLEMEN

Ingrepen in de ondergrond (bodem, waterhuishouding, ecologie) hebben altijd, op de lange duur vaak heftig, effect op de bewoners. De laatste jaren wordt in het waterbeheer meer integraal gewerkt – meer belangen worden gewogen bij de totstandkoming van plannen en het denken over ingrepen is beïnvloed door de lagenbenadering (zie kader systeem). De Deltawerken zijn alleen nog grotendeels aangelegd zonder dat inzicht, zodat verstreckende gevolgen ons nu nog parten spelen.

GROENLINKS

NOTITIE VAN DE GROENLINKSFRACTIES IN DE STATEN VAN ZEELAND, NOORD-BRABANT EN ZUID-HOLLAND EN IN DE TWEEDE KAMER

SYSTEEM - DENKEN VÓÓR JE INGRIJPT

Langzamerhand is het besef bij beleidsmakers doorgedrongen dat je met ingrepen in de fysieke ruimte ook onbedoelde effecten kunt oproepen – een soort tovenaars-leerlingeffect. Voor je op knoppen drukt, moet je weten wat de machine gaat doen, zeg maar. In feite zijn er twee systemen die doorgrond moeten worden, om effecten van ingrepen te voorzien: het fysieke systeem zelf (de buitenkant) dat verandert en het sociale systeem (de binnenkant / beleving)!

de buitenkant

De aarde en haar bewoners vormen samen een soort ecosysteem. Binnen een ecosysteem hangt alles met elkaar samen. Ingrenen in het ene deel hebben (soms onvoorziën) effecten op het andere. Als denkmodel zou je de lagenbenadering uit de nota Ruimte voor ontwikkeling (Zie ook *Adriaanse en Blauw, 2007 - 'Naar een nieuwe delta' in Zeelandboek deel 11*) kunnen gebruiken. In de ruimtelijke ontwikkeling en de civiele techniek wordt deze benadering steeds meer gekozen om tot een toekomstgerichte ontwikkeling te komen. Er zijn drie fysieke lagen en elke laag beïnvloedt de mogelijkheden in de laag erboven. Hoe langzamer veranderingen in zo'n laag van nature verlopen, hoe verder in de toekomst nog effecten optreden.

1. *ondergrond* (bodemopbouw, grond- en oppervlaktewater en flora en fauna) – natuurlijk tempo veranderingen: 50 tot 500 jaar, gestaag, grootschalig
2. *netwerken* (technische infrastructuur: waterwegen, dijken, sluizen, doorlaatmiddelen, wegen, spoorwegen, pijplijnen enzovoort) – natuurlijk tempo veranderingen: 25 tot 100 jaar
3. *occupatie* (ruimtelijke patronen menselijk gebruik: wonen, werken, recreatie) – natuurlijk tempo veranderingen: 10 tot 25 jaar

Cultureel hebben ingrepen in de verschillende lagen verschillende effecten: in de ondergrond wordt ingegrepen in de duurzaamheid en ecologie, in de netwerklagen wordt ingegrepen in de functionaliteit en economie en in de occupatielagen wordt ingegrepen in de rechtvaardigheid en sociologie van een gebied.

Belangrijk voor besluitvorming rond ingrepen is je te realiseren dat ingrepen op verschillend niveau elkaar beïnvloeden en dat er **lange termijn consequenties** zitten aan bepaalde ingrepen!

Binnen de Deltawateren zijn in de occupatielagen verschillende belangen rechtstreeks gekoppeld aan de ondergrond. Zo vormen visserij en recreatie belangrijke economische dragers van de Delta, net als wonen. Effecten van de ingrepen in de waterbekkens grijpen niet alleen in op de natuur! Ook de visserij, recreatie en wonen ondergaan ingrijpende gevolgen. Zo neemt in tijden van blauwalgenbloei de recreatie rond het Volkerak-Zoommeer af en is wonen er niet fijn (en zelfs gevaarlijk). Ook wordt de visserij in de Oosterschelde minder, door minder voedingsstoffen en vis.

de binnenkant / de beleving

De Deltawateren zijn in nog een ander systeem verweven: de belevingswereld van de mensen (maatschappij). In een delta waar het water steeds opnieuw vijand was, waar duizenden mensen in de loop van eeuwen hun leven gelaten hebben in stormvloeden en dijkdoorbraken, is de beleving van 'zee' (Deltawateren) ingekleurd. Daarbij is de laatste ramp van '53 in veler zielen geëtst. De beleving van de delta is overigens niet alleen negatief ingekleurd – behalve inkomsten via visserij en schelpdiervisserij levert de zee ons ook veel recreatieve mogelijkheden om zelf te beleven en om inkomsten uit te halen (toerisme).

Met name de beleving van de zee als vijand door veel Zeeuwen is een niet te onderschatten factor in het proces om de schaduwkanten van de Deltawerken te verbeteren. Het effect van deze beleving op plannen voor verbetering uit zich in grootschalige anti-uitingen, die hun weerslag hebben op volksvertegenwoordigers en bestuurders.

WIE?

De Deltawateren worden door vele instanties en bestuurders gezien als ‘hun’ Deltawateren. De betrokkenen:

- ∂ Ministerie Verkeer en Waterstaat (V&W)
- ∂ Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM)
- ∂ Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)
- ∂ Provincie Zeeland (Zld)
- ∂ Provincie Zuid-Holland (ZH)
- ∂ Provincie Noord-Brabant (NBr)
- ∂ Omliggende gemeenten
- ∂ Omliggende waterschappen
- ∂ Rijkswaterstaat (RWS, onderdeel van V&W)

NGO's:

- ∂ Landbouw organisaties
- ∂ Visserij organisaties
- ∂ Toerisme organisaties
- ∂ Milieu en Natuur (beheer en beschermings-) organisaties
- ∂ Verschillende overlegstructuren – zie kader

ER ZIJN VEEL SAMENWERKINGSVERBANDEN EN OVERLEGSTRUCTUREN ROND DE DELTA IN HET LEVEN GEROEPEN.

DeltaInzicht	Initiatief van provincies Zuid-Holland, Noord-Brabant en Zeeland, streeft integraal waterbeheer voor het gehele gebied na
Deltaraad	Samenwerkingsverband tussen provincies Noord-Brabant, Zuid-Holland en Zeeland en ministeries van VROM, LNV en V&W waarin partners werken aan duurzame oplossingen voor de Deltawateren (vervolg op DeltaInzicht)
RSD	Grensoverschrijdende samenwerking van zowel publieke als private partners in de delta van de Rijn, Maas en Schelde op het gebied van economie, mobiliteit, ecologie, cultuur, toerisme en recreatie, m.n. door uitwisseling
Delta overleg (DO)	Overleg van Zeeuwse, Zuid-Hollandse natuur- en milieuverenigingen, Benegora en beheerinstanties over de ontwikkelingen in de Delta
Breed Overleg Deltawateren (BOD)	Overleg met brugfunctie tussen gebundelde belangen van water-recreanten en waterecreatiebedrijven in de Deltawateren en overheid en maatschappelijke organisaties
Deltacommissie	In 2007 ingestelde adviescommissie voor de minister onder leiding van oud-minister Veerman met als opdracht: *inzicht te geven in de te verwachten zeespiegelstijging en andere klimatologische en maatschappelijke ontwikkelingen die van belang zijn voor de Nederlandse kust en de commissie *advies uitbrengen over een samenhangend beleid dat leidt tot een duurzame ontwikkeling van het Nederlandse kustgebied
KennisNetwerkDeltaWateren (KNDW)	Samenwerkingsverband / platform onder aanvoering van provincie Zeeland en Rijkswaterstaat van alle bij de deltawateren betrokken onderzoeksinstituten, overheden en bedrijven ter uitwisseling en communicatie van ideeën en gegevens.

nota	afzender	jaartal	korte inhoud	betekenis voor Deltawateren
Vogel en Habitat Richtlijnen EU / Natura 2000	EU	VR 1979, HR 1992, N2000 (netwerk V&HR)	Bescherming soorten en habitats in netwerk van natuurgebieden door hele EU (vergelijkbaar met Nederlandse EHS)	alle Deltawateren zijn Natura 2000 gebieden, waardoor een wettelijke bescherming geldt voor soorten en habitats
Plan Tureluur	ZMF	1991	Voorstel om minderwaardige landbouwgronden aan de randen van de Oosterschelde te kopen en in te richten als binnendijkse natuur	compensatie van de verloren natuur buitendijks
Natuurbeschermingswet	regering	1998 en aanpassing 2005	Bescherming geregeld van natuur (systemen en soorten) – Natura2000 gebieden, wetlands en beschermde natuurmonumenten	alle Deltawateren vallen onder bescherming NB-wet doordat ze Natura 2000 gebieden zijn
Kaderrichtlijn Water (KRW)	Verkeer en Waterstaat	2000	Europese regelgeving mbt waterkwaliteit, in 2004 definitief geïmplementeerd in nationale wetgeving, 2009 definitieve stroomgebiedsbeheersplan Scheldestroomgebied (waarin Deltawateren) – verplichting om waterkwaliteit op orde te krijgen binnen stroomgebieden (diffuse en bronverspreiding terugdringen)	op termijn verbetering van de waterkwaliteit te verwachten (in bv Krammer Volkerak, maar ook Westerschelde, gezien de mogelijkheid landen in de bovenstroomse gebieden aan te spreken op hun beleid dankzij deze regelgeving)
Waterbeleid voor de 21e eeuw (WB21)	V&W	2000	plannen om waterkwantiteit te beheersen – belangrijkste ikv Deltawateren: integrale visie, aanpassen watersysteem (oa robuustere zeekering, regionaal beleid per stroomgebied), meer ruimte voor water, regie nationaal bij V&W, regie provinciaal bij provincies	Gewijzigd denken over waterkwantiteitsbeleid richting ruimte voor water en integrale benadering water Projecten in de Delta: *waterberging Schelphoek, *Rammegors, *ververskoker Veerse Meer
De Delta InZicht - Integrale visie Deltawateren	Provincies Zuid-Holland, Noord-Brabant en Zeeland	2003	(in de stuurgroep ook: gemeenten, waterschappen, Rijkswaterstaat, Kamer van Koophandel, Zevibel, ZMF, ZLTO en Breed overleg delta-wateren) Integrale visie op Deltawateren met als denkrichting voor de oplossing vd problemen: herstel van estuariene dynamiek; hoofdlijn: nastreven van 4 G's Garantie: voldoende veiligheid Geluk: sociologisch gezond Geld: economisch gezond Groen: ecologisch gezond; als vervolg op deze visie is de Deltaraad in 2004 opgericht	Beleidsaanzet tot herstel estuariene dynamiek

nota	afzender	jaartal	korte inhoud	betekenis voor Deltawateren
Nota Ruimte 'Ruimte voor ontwikkeling'	Regering, TK en EK	2004-2006	Strategische nota op hoofdlijnen van nationaal ruimtelijk beleid; oa hoofdstukken 'meebewegen met en anticiperen op water' (lokatiekeuzes ruimtelijke plannen moeten watertoets bevatten) en 'investeren in de kwaliteit van de natuur' (robuuste ecologische verbindingen, oa westelijke natte as door Scheldes via Biesbosch naar IJsselmeer) Hoofdstuk 4.5 bevat het beleid voor de Zuidwestelijke Delta: Hoofddoel voor de Zuidwestelijke Delta is de ontwikkeling van activiteiten die de nationale concurrentiepositie versterken te combineren met ontwikkelingen die de veiligheid tegen overstromingen vergroten en de waarden van natuur, landschap en cultuurhistorie versterken	Deltawateren zijn onderdeel van de ecologische verbindingszone 'westelijke natte as' en bij ruimtelijke ontwikkelingen moet watertoets worden toegepast, waarborging veiligheid en ecologisch herstel deltawateren Speciaal hoofdstuk over de zuid-westelijke Delta (zie www.vrom.nl) onder andere: * ecologisch herstel van de door de Deltawerken sterk beïnvloede kustwateren; * behoud van de natuurlijkheid van het Schelde-estuarium; * borging van de veiligheid tegen overstromingen in het gebied op de lange termijn
Integraal Beheerplan Noordzee 2015 (IBN)	V&W, LNV, EZ, VROM	2005	Integraal plan Noordzee voor effectief, efficiënt en integraal beheer; 4 gebieden aangewezen met bijzondere ecologische waarde, Voordelta t/m Vlakte van de Raan beschermd	Voordelta t/m Vlakte van de Raan beschermd
Kracht van de Delta (vervolg op de visie De Delta in Zicht en de Nota Ruimte)	Provincies Zuid-Holland, Noord-Brabant en Zeeland	2006	Agenda met opgaven voor behoud en ontwikkeling van de Delta: *veiligheid, ook ikv klimaatsverandering, *economische ontwikkeling icm opwaardering natuur en water, *kwaliteit (blauwalgen VZ, getij Biesbosch, zandhonger OS, scheepvaart-verbindingen) binnen Europese regelgeving. Wordt uitgewerkt in Deltaprogramma.	Drie provincies willen duurzame ontwikkeling deltawateren.
Integraal Omgevingsplan Zeeland 2006-2012 (IOP)	Provinciale Staten Zeeland	2006	Integraal plan voor omgevingsbeleid incl. ruimte, milieu en water. Deltawateren krijgen hierin specifieke aandacht.	Doelen: - veilige en gezonde delta - herstel estuariene dynamiek - versterken economische activiteiten met behoud en ontwikkeling natuurlijke waarden - ruimte voor watersport met versterking kwaliteit deltawateren - knelpuntenvrij tourvaartnetwerk - instandhouding en uitbouw visserij

nota	afzender	jaartal	korte inhoud	betekenis voor Deltawateren
Delta Manifest	Groen-Links fracties Tweede Kamer en provincies Zuid-Holland, Noord-Brabant en Zeeland	2006	Oproep tbv bestrijden van de klimaatproblematiek voor: *veiligheid, *‘Ruimte voor de rivier’, *herstel zoet-zoutovergangen en *waterkwaliteit, *eerlijke kansen voor de landbouw, *deugdelijke bestuurlijke structuur om de projecten te realiseren, *maximale CO2-emissiereductie in o.a. logistiek, industrie en energiesector en het *nemen van verantwoordelijkheid door de Rijksoverheid bij uitvoering	Ruimte voor de rivier, herstel zoet-zoutovergangen, waterkwaliteit en een deugdelijke bestuurlijke structuur waarin de rijksoverheid haar verantwoordelijkheid neemt
Manifest Duurzame Delta (zie pag. 3)	Brabants Zeeuwse Werkg.ver., HISWA, Kamer van Koophandel Zeeland, Koninklijke Schippersver. Schuttevaer, NM, RECRON, Prod. Org. van de Nederlandse Mosselcultuur, SBB, HZL, ZMF	2007	Deltagebied is economisch en qua natuur van groot belang. Men wil ruimte voor dynamiek, duurzaam ontwikkelingsperspectief en integr. belangenafweging. Gevraagd: investeringsprogramma Rijksoverheid en onderlinge versterking inrichtings- en beheermaatregelen KRW en Natura en ruimtelijk programma zoals bedoeld in “Kracht van de Delta”.	Maatschappelijk draagvlak voor duurzame ontwikkeling in de Delta
Watervisie kabinet	Regering	2007	Visie van het kabinet op toekomstig omgaan met water in Nederland in vijf speerpunten: -Nederland klimaatbestendig -sterkere economie met water -duurzaam met water leven -waterkennis wereldwijd inzetten -leven met water herontdekken Visie is aanzet tot nieuw nationaal Waterplan in 2009.	Deltawateren zijn icoon: voorbeeldgebied voor integraal waterbeheer, vanwege samenkomen *waarborgen veiligheid, *duurzaamheidsambities incl. *waterkwaliteit en *economische ontwikkelingen
Nieuwe Wet Ruimtelijke Ordening	Regering	2008	De nieuwe wro regelt de ruimtelijke ordening – er komen kortere en snellere procedures en verantwoordelijkheden worden lager neergelegd waar mogelijk, ook is de wet meer uitvoeringsgericht. Waarschijnlijk op 1 juli 2008 in werking.	In de wro geldt integraal beleid als belangrijkste uitgangspunt, het IOP is daarom bepalend bij de uitvoering van de nieuwe wet in Zeeland (zie IOP), zoals in de andere provincies ook vooralsnog geldende omgevingsplannen bepalend zijn’

nota	afzender	jaartal	korte inhoud	betekenis voor Deltawateren
Verklaring van Yerseke	LNV, V&W, RWS, WZE, provincie Zeeland, Goes, Kapelle, Noord-Beveland, Reimerswaal, Schouwen-Duiveland, Tholen, Veere, product-schap Vis, BOD, Delta-overleg, IVN, SBB, NM, HZL, ZMF en particuliere eigenaren	2008	Verklaring met zorg omtrent zandhonger Oosterschelde en oproep / intentieverklaring daaraan iets te gaan doen en daarover te communiceren	Aanpak zandhongerproblemen

GEBRUIKTE AFKORTINGEN:

BOD	Breed Overleg Deltawateren	NIOO	Nederlands Instituut voor Ecologie (vh Nederlands Instituut voor Oecologisch Onderzoek)
DO	Delta Overleg	NM	Vereniging Natuurmonumenten
EHS	Ecologische Hoofdstructuur	RECRO	Vereniging van recreatieondernemers Nederland
EK	Eerste Kamer der Staten Generaal	RIKZ	Rijksinstituut voor Kust en Zee
EU	Europese Unie	RSD	samenwerkingsverband Rijn Schelde Delta
EZ	ministerie van Economische Zaken	RWS	Rijkswaterstaat
FES	Fonds Economisch Structuurversterking	SBB	Staatsbosbeheer
HISWA	Overkoepelende belangenorganisatie van alle bedrijfssoorten in de watersport	TK	Tweede Kamer der Staten Generaal
HZL	Stichting Het Zeeuwse Landschap	V&W	ministerie van Verkeer en Waterstaat
IBN 2015	Integraal Beheerplan Noordzee 2015	VROM	ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
IOP	Integraal Omgevingsplan 2006-2012 Zeeland	WB21	Waterbeleid 21e eeuw
IVN	Vereniging voor natuur en milieu educatie	WZE	Waterschap Zeeuwse Eilanden
KNDW	Kennis Netwerk Delta Wateren	ZH	provincie Zuid-Holland
KRW	Kaderrichtlijn Water	Zld	provincie Zeeland
LNV	ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	ZMF	Zeeuwse Milieufederatie
NBr	provincie Noord-Brabant		
NGO	niet gouvernementele organisatie (niet overheids-organisatie)		

COLOFON

Schrijver – Gabriëlle van Dinteren
Met dank aan – Leo Adriaanse, Wim van Gelder, Oscar Dijkhoff, Johan Martens, Sietzke Schokker, Leen Harpe en Marten Wiersma
Uitgave – GroenLinks fractie Provinciale Staten Zeeland
Illustratie pagina 9 – met dank aan Leo Adriaanse, Rijkswaterstaat Zeeland
Foto's – Marten Wiersma, Google en anderen
Uitgave – juni 2008
Vormgeving en productie – Nilsson, Goes

CONTACT

GroenLinks Zeeland – Gabriëlle van Dinteren (gm.v.dinteren@zeeland.nl / 06-30690207)
GroenLinks Noord-Brabant – Johan Martens (jmartens@brabant.nl / 013-5111368)
GroenLinks Zuid-Holland – Oscar Dijkhoff (oj.dijkhoff@statenzh.nl / 070-4279672)
GroenLinks Tweede Kamer – Saëda Moorman / Wijnand Duijvendak (s.moorman@tweedekamer.nl / 070-3182670)

GROENLINKS